

De contouren van het leven van Jaap Meijer tot 1956 zijn helder uitgewerkt. Zijn zoon Ischa verblijft nog onaf in de achtergrond. Het is de grote verdienste van Evelien Gans dat zij de boog van haar verhaal zo gespannen weet te houden, dat de lezer uitziet naar het tweede deel, om het geheel voltooid beeld te kunnen overzien.

Rena Fuks-Mansfeld

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Veerle vanden Daelen, *Laten wij hun lied verder zingen: de heropbouw van de joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog (1944-1960)*. Studies Stads-geschiedenis, 4 (Amsterdam: Aksant, 2008) 512 p. ISBN 978-90-5260-249-3.

Wie na de Tweede Wereldoorlog in Antwerpen uit het oude, nog niet verbouwde Centraal Station stapte, kwam na een paar stappen opzij van het station in een volkomen andere wereld terecht dan die van de statige Keizerlei, die zich voor het station uitstrekt. Mannen met baarden en zijlokken, in zwarte pakken met grote zwarte hoeden domineerden het straatbeeld. Bij de diamantbeurs was het vol van hen en verderop in de straten en straatjes wemelde het van kleine juwelierszaken (in- en verkoop van goud en juwelen), maar ook van koosjere bakkers en levensmiddelenwinkels, waar alle lekkernijen en goederen te koop waren nodig voor een rituele joodse huishouding. Na schooltijd kwamen de joodse moeders op straat, omringd door hun kinderen, luid en gezellig in het Jiddisch met elkaar pratend en naar elkaar roepend. Je kon je in het vooroorlogse Warschau wanen, of in de oude Lower East-Side in New York. Naast deze sterk in het oog vallende, homogene joodse groep, die in een afgebakende buurt van Antwerpen geconcentreerd woonde, waren er ook andere Belgisch georiënteerde joden, die veel meer in het Antwerpse en Belgische leven geïntegreerd waren.

In het eerste deel van haar boek schetst de auteur de vooroorlogse situatie, het aantal joodse overlevenden van de Duitse bezetting, de terugkeer van joden naar Antwerpen en hun ontvangst in de stad en de vele joodse nieuwkomers, die vanuit de Duitse kampen in Antwerpen een nieuw tehuis vonden. Daarbij wordt ook uitvoerig stilgestaan bij de maatregelen, die de autoriteiten namen voor schadevergoeding en herkrijging van het bezit van teruggekeerde joden. Voor Nederlandse lezers valt natuurlijk op, hoezeer de situatie in België verschilde van die in Nederland. België werd grotendeels al in de herfst van 1944 bevrijd en de joodse bevolking en het aantal slachtoffers was, in vergelijking met die in Nederland, aanzienlijk kleiner. Er woonden aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog ongeveer 65.000 tot 75.000 joden in België, in 1944-1945 waren dat nog ongeveer 20.000, die bovendien, net als voorheen, hoofdzakelijk in Antwerpen en Brussel geconcentreerd leefden.

Geput uit vele bronnen, met name ook uit de verslagen van Amerikaansjoodse hulporganisaties als de HIAS en de Joint wordt de economische en sociale positie van deze teruggekeerden inzichtelijk gemaakt. Tussen 1945 en 1950 werden de teruggekeerden gaandeweg in aantal verre overtroffen door nieuwkomers, veelal overlevenden van de Duitse vernietigingskampen, die uit Oost-Europa afkomstig waren. Tegen 1950 was het aantal joden in België verdubbeld tot 40.000, geconcentreerd in Brussel en Antwerpen.

Net als voor de Tweede Wereldoorlog waren de diamantindustrie en -handel de voornaamste bronnen van bestaan van de joden in Antwerpen. De snelle opbouw en

bloei van deze bedrijfstak werd na de oorlog door hard werken bereikt, maar ook de wederbouw van oude religieuze en culturele instellingen en het vestigen van nieuwe instellingen werd energiek ter hand genomen. Veel financiële hulp kwam van de Amerikaansjoodse hulporganisaties, die de inrichting van scholen en synagogen financierden en startkredieten aan ondernemers verleenden. In de eerste vijf jaar na 1945 ontstond de structuur van de joodse gemeenschap, zoals die in zekere mate nog tot op onze dagen bestaat.

Het religieuze en culturele leven van de Antwerpse joden, het onderwerp van het derde en vierde deel van het boek, was voornamelijk geconcentreerd rondom twee orthodox-joodse gemeenten: Shomre Hadas en Machsike Hadas, terwijl er daarnaast nog allerlei kleinere groepen van aanhangers van chassidische rabbijnen waren, die in kleine synagogen, of in achterkamers voor het gebed bijeenkwamen. Zij waren voor het grootste deel vertegenwoordigd in het Consistorie van België, een gevestigd instituut, dat in de negentiende eeuw naar Frans voorbeeld was ingesteld. De drie verschillende organisaties werden vooral gekenmerkt door hun orthodoxe karakter dat aan het joodse leven in Antwerpen een heel speciale kleur gaf. Anders dan in Brussel, waar ook liberale, zionistische en links gerichte stromingen onder de joodse bevolking een belangrijke rol speelden, bleven de Antwerpse joden voor het merendeel orthodox en buitengewoon gezagsgetrouw aan de Belgische overheid. Voor zover zij deelnamen aan het Belgische politieke leven, stemden zij veelal op de liberale partijen.

Tot besluit van het boek wordt een overzicht gegeven van het joodse verenigingsleven en de organisatie van het joodse onderwijs. Er waren zowel joodse lagere scholen, als joodse lessen buiten de officiële schooltijden, gesubsidieerd door de Belgische staat en door allerlei internationale joodse organisaties. Voor joodse oorlogswezen was er een opvanghuis dat na de oprichting van de staat Israël in 1948 ophield te bestaan, omdat de kinderen daarheen werden gezonden.

In haar conclusie zoekt de schrijfster naar verklaringen voor het bijzondere karakter van de joodse gemeente in Antwerpen dat zich tot in de volgende generaties heeft kunnen handhaven. Ondanks de vele onderlinge verschillen heeft de beleving van het orthodoxe Jodendom de minderheidsgroep hecht aaneengesmeed. De sociale zorg, de religie en het verenigingsleven werden binnen de groep georganiseerd en gefinancierd, waardoor de groep haar sociale cohesie kon behouden. Niettemin ontwikkelde zich in de loop van de tijd een zekere mate van integratie in het Belgische leven. De Antwerpse joden karakteriseerden zich omstreeks 1960 dan ook met trots als 'geïntegreerd maar niet geassimileerd'.

Het boek is voorzien van vele tabellen, grafieken en overzichten, die de beschreven ontwikkelingen ondersteunen. De uitvoerige opgave van gebruikte bronnen en literatuur laat zien, hoeveel materiaal de auteur heeft doorgewerkt voor dit heldere, goed geschreven boek. Het is te wensen, dat haar werk een vervolg zal krijgen voor de periode van na 1960, zodat het bijzondere fenomeen van joods Antwerpen zijn plaats in de sociale geschiedenis van België van na de Tweede Wereldoorlog kan innemen.

Rena Fuks-Mansfeld

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam